

TANZİMAT'IN İLÂNİ SIRASINDA ANADOLU'DA İÇ GÜVENLİK

Musa ÇADIRCI

Bilindiği gibi Tanzimat'ın öngördüğü en önemli yenilik can ve mal güvenliğinin sağlanması idi. Gülhane Hatt-ı Hümayununda; dünyada candan ve ırz ve namustan daha aziz bir şey yoktur. Bir insan onları tehlikede gördükçe kendi yaradılışında hiyânete meyil olmasa bile can ve namusunu korumak için muhakkak bir harekete kalkışır. Bunun ise devlet ve memlekete ne kadar zararlı olacağı açıktır denilerek konunun önemi özellikle belirtilmekteydi. Bu anlayışla işe girişen Tanzimat dönemi yöneticileri bir dizi önlemlerle can ve mal güvenliğini sağlamaya çaba göstermişlerdir. Acaba bu dönemde iç güvenliği bozan en önemli etken ne idi? Can ve mal güvenliği neden tehlikeye düşmüştü? Bu soruları cevaplandırmak derinlemesine bir araştırma ve incelemeyi gerektirmekteseyse de şimdilik, edindiğimiz bazı ön bilgileri ortaya koymakla yetineceğiz. Yalnız III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinin en belirgin olaylarını ele alacak, belgelerle iç güvenlik sorununu ortaya koymaya çalışacağız.

Can ve mal güvenliğinin sağlanması sorunu Tanzimat'la ortaya çıkmış değildi. Hemen hemen bütün Osmanlı padişah ve yöneticileri konuyla yakından ilgilenmişler, çözüm yolları aramışlardır. Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak iç güvenlik gün geçtikçe güncelleşmişti. Meşhur Celâli İsyânları'nı izliyen Levend ve Kapusuz¹ grubunun zulüm ve soyguncululuğu arada sırada hızını kaybetmekle birlikte Tanzimat'a kadar ad ve şekil değiştirerek sürmüştür. Devlet, gücünü uzun süren savaşlara ayırır ayırmaz, içte eşkıyahık, soygunculuk artmış, sefere giderken kaçanlarla asker olmamak amacı ile dağlara çıkan-

---

1 Celâli İsyânları hakkında merhum hocam Prof. Dr. M. Akdağ'ın "Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celâli İsyânları) Bilgi Yayınevi Ankara 1973, adlı araştırmasında geniş bilgi bulunmaktadır. Kapusuz tabiri ile vali ve mutasarrıfların besledikleri askerlerden bir kısmının işine son vermeleri sonunda işsiz kalanlar sözkonusu edilmektedir.

lar, etraflarına topladıkları işsiz-güçsüz kimselerle ortahğı kasıp kavurmuşlardır².

III. Selim ile birlikte Osmanlı İmparatorluğunda birçok alanda olduğu gibi iç güvenliğin sağlanması için de çareler aranmıştır. Hiç şüphesiz bunların en önemlisi "Nizâm-ı Cedîd" askeri ocağının kurulması olayıdır. Özellikle Anadolu'da bu düzenli asker güvenliğinin sağlanmasında görev alacaktır. Böylelikle vali ve mutasarrıfların besledikleri kapu halkı diye anılan askerlerin neden oldukları huzursuzluk ortadan kalkmış olacaktı. Ne var ki bu girişim uzun ömürlü olmamış, Padişah'ın tahtan indirilmesiyle birlikte Nizâm-ı Cedîd ordusu da dağıtılmıştır³.

III. Selim, diğer tarafta kapu halkını ortadan kaldırma olanaklarını bulamadığı için ıslâh yolunu denemiştir. Vali, mutasarrıf ve mütesellimlerin gelirlerine göre kapılarında besledikleri ve "Delil" denilen⁴ askerlerin sayılarını yeniden ayarlamaları istenmiştir. Çıkarılan genel bir fermanla, kapısında fazla miktarda delil ve delil başı bulunan vali ve mutasarrıfların, fazla olanlara izin tezkeresi vermeleri, tezkereyi alanların kalpaklarını çıkarıp memleketlerine gitmeleri, iş güçleriyle uğraşmaları emr ediliyordu. Bu emre uymayıp memleketlerine gitmiyen "kapusuz deliller" yeniden ocaklarına dönmek isterlerse kabul edilmeyeceklerdi. Eğer bunlar eşkıyalık yapıp halkı rahatsız ederlerse üzerlerine askerle varılıp te'dib edileceklerdi. Bu anlamda daha birkaç ferman yayınlanmış, olumlu sonuç alınmamıştır. 1804 Temmuzunda gönderilen emirde "... Anadolu'nun orta kolunda vaki' kazalarda kapusuz serseri geç-ü gûzar eden delil zümresi, vardıkları ve uğradıkları kaza ve karyeler ahâliyelerinin emvâl ve eşya ve hayvan ve me'kûlatlarını

2 M. Çağatay, Uluçay'ın Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri 19. yüzyılda adlı eseri, 19. yüzyılın başlarına kadar geçen dönemin eşkıyalık ve soygunculuk olayları hakkında bir hayli bilgi vermektedir. Ayrıca kronik ve seyahatnamelerle genel tarih kitaplarında da konu ile ilgili dağılık bilgiler bulunmaktadır.

3 III. Selim İslâhati hakkında bk. Shaw, S.J.; Between Old and New The Ottoman Empire under Sultan, Selim III, 1789-1807, Cambridge 1971. Ayrıca E. Ziya Karal, Selim III, ün Hatt-ı Hümayunları I-II, Ankara, 1942-1946.

4 Delil ve Delil Başı hakkında İslâm Ansiklopedisinde verilen bilgiler yetersizdir. 18. yüzyıla kadar mutasarrıf ve valilerin kendi olanakları ile besledikleri askere genel olarak sarıca ve sekban denilmişken, bu ad levend olarak değiştirilmiş, yaptıkları zulm eksilmeyince de 1776'da çıkarılan bir emirle "... hademe-i levendatın memâlik-i mahrusamdan vücûtlarının külliyyen ref' ve izâle ve kapu halkı tâbir olunan taife-i delil ve gönüllü ve Enderun ve tüfekçi zümere-tina tahsis. ...." kıldığı açıklanmıştı. M. Çağatay, Uluçay, Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri 19. yüzyılda, s. 78-79.

cebren ve kahren ahz ve ihtisar ve fukara-ı raiyet ve sekene-i memleket bir veçhle zulm ve teaddilerine tahammül edemeyüb ekseri terk-i dâr-ı diyâr eyledikleri.....”nin yapılan sayısız şikâyetlerden anlaşıldığı belirtiliyordu⁵. Aynı fermanında, Padişah çare olarak, vali, mutasarrıf, kadı ve naiblerden, bunlardan kendiliklerinden şekavetden vazgeçip teslim olanlarının kalpaklarını almalarını, çift ve çubuklarıyla uğraşmayı kabulmeleri halinde halktan kefil bulduktan sonra geçmişte işledikleri suçların bağışlanacağını da belirtiyordu. Eşkiyalığa devam etmekte direnenlerin üstüne halkın da desteğiyle varılması, savaşta yararlık gösterenlere bunlardan ele geçirilen mal ve eşyalarının verilmesi de istenmişti.

III. Selim'in aldırıldığı tedbirlerin sonuç vermediğini II. Mahmut devrinde bunların çıkardıkları olayların çokluğu göstermektedir. Kısa süren III. Selim dönemi yenilik hareketlerinin Kabakçı Mustafa İsyanı ile son bulması, arkasında Bayraktar Mustafa Paşa girişiminin de başarısızlıkla neticelenmesi; ülkenin her tarafında görülen cari ve mal güvensizliğinin Başkent'e yansması biçiminde yorumlanabilir kanısındayız.

II. Mahmut ülke yönetimini ele aldıktan sonra Selim ve Bayraktar'ın karşılaştıkları sonuçla yüz yüze gelmemek için daha temkinli davranmış, merkez'de güvenliği sağladıktan sonra gerekli girişimlerde bulunmuştur. O da yöneticilere emirler göndererek güvenliği sağlamayı denemiştir. 1816 Ocak sonlarında Ankara ve Çankırı sancakları mutasarrıfı vezir Hüseyin Paşa'ya gönderdiği ferman'da vali ve mutasarrıfların hizmetinde bulunan delillerin iş gereği buldukları yerden ayrıldıklarında veya kendilerine gerek kalmadığı için ellerine izin tezkeresi verildiğinde uğradıkları yerlerden halktan çeşitli adlarla para almamaları, yem ve yiyeceklerini kendi paraları ile almaları gerektiği hatırlatılmaktaydı. Ayrıca özellikle Anadolu tarafında bazı kapısız delillerin serseri olarak dolaştıkları, halk'a çeşitli zulümler yaptıkları “kapusuz levend eşkiyası gibi günagün cevri ve eza'ya ibtisâr etmekte oldukları...” belirtildikten sonra, bu durumda olanların te'dib ve idam edilerek sonucun kendisine acele bildirilmesini istiyordu⁶.

Bu istek de yerine getirilemedi ve delil taifesine mensub eşkiyalar halkı soymaya, yol kesip ırza geçmeye, kasaba basıp ateşe vermeye

5 Ankara Etnoğrafya Müzesi, Ankara Şer'iyye Sicilleri Defter No: 201, belge 125.

6 Ankara Şer. Sc. 214, belge 240.

devam ettiler. Padişah, vali ve mutasarrıflardan eşkiyalığın önüne geçilmesi için tedbir almalarını istedikçe onlar da kadı, âyan ve köy ileri gelenlerinden kendilerini eşkiyaya karşı savunmalarını istemekle yetiniyorlar, çoğu zaman kendileri bu sorun ile uğraşmıyorlardı. Nitekim II. Mahmud'un söz konusu ettiğimiz fermandan aşağı yukarı dört yıl sonra Ankara ve Çankırı sancakları mutasarrıfı Vezir Mehmet Rüş-tü Paşa'nın delil eşkiyası ile ilgili buyrultusu, bunların eşkiya karşısındaki tutumlarını açıkça göstermektedir. Bu buyrultu'da kapusuz delil başlardan İbiş adlı delil başının "Tirkânlı kürtlerinden ve zümre-i delilandan" üçyüz kadar kimseyi etrafına toplayarak Çankırı sancağı dahilinde Aynalı Köyü ile Ankara Sancağında Çubuk köyünde halktan zorla eşya ve mal aldıklarının öğrenildiği belirtildikten sonra delil başısı tarafından birisinin görevlendirildiği, ırz ve edepleriyle çekip gitmezlerse üzerlerine hücum edilerek buldukları köy ve kasabalardan ihraç edilmeleri için emir verildiği yazılıydı. Mutasarrıf, halkı silâhlı gözüpek eşkiya ile savaşa çağırıyor, ama kendisi bir şey yapamıyordu⁷.

Padişah da önceleri mutasarrıf ve valilerden iç güvenliği sağlamlarını isterken, bu yolda bir sonuç elde edemeyince halkın kendisini korumasını istemek zorunda kalmıştı. II. Mahmut, Şubat 1824'te yine Ankara ve Çankırı sancaklarına gönderdiği emirde, Keskin ve Kalecik taraflarına daha önce gönderdiği fermanın hilâfına kapısız

7 Ankara Şer. Sc. 220, belge 198. "Kapusuz Delil Baş İbiş nâm kimesnenin kazalardan ihrâc olunmasına vürud iden buyruldudur.

Şera'i-şi'âr Ankara Sancağı dâhilinde vakı' kapusuz delil tâifesinin geşt-ü güzâr eyledikleri kazaların kadıları efendiler ziydet fezailuhum ve mefâhîrî'l-emâcid ve'l-ayân âyanları zide mecdühüm ve kurâ ihtiyârları ve ahâlileri inhâ olunur ki

Kapusuz delil başlardan İbiş nâm delil başı Tirkânlı kürdlerinden ve zümre-i delilândan üçyüz kadar haşarâtı başına cem' ile bu esnada Kangırı sancağı dahilinde Aynalı karyesine ve Ankara sancağı köylerinden Çubuk karyesine gelüb fukarayı tasrîre ibtidâr ve köy urmak ve emvâl ve eşya gasb eylemek misillü hâlete ictisârları mesmu'muz olub fukarâ emanetullah olmağla bu hususa rızâ-ı Padişahî ve bizim dahî rızamız olmamağla merkularnı sancak dâhilinden ihrâc olunmasıçün delil başımız tarafından mahsus adam irsâl olunmağla ırz ve edele-riyle çıkıp gitmezler ve bir köye gelür de yine rencide etmeğe tasaddi ederler ise hilâf-ı rızâ hareket etmiş bulunmaları fukaranın himatiçün üzerine hücum ile urub oldukleri kura ve kasabatdan ihraçları hususuna mübaderet ve gayret eylemeniz babında ruhsatı hâvi divân-ı Ankara ve Kangırı'den işbu buyruldu ısdar ( ) ile irsâl olunmuşdur. İnşallâhu Teala vusulunda ber muceb-ı buyruldu amel ve hareket ve hilâfından tehaşi ve mücanebet eyliyesiz deyu.

23 R 36 (28 Ocak 1821)

Ba mühr-i vezir-i mükerrerem devletlu Mehmed Rüşdü Paşa mutasarrıf-ı Ankara ve Kangırı

delil taifesinin bir hayli tecavüzlerde bulduklarının öğrenildiğini, bu defa adı geçen eşkiyanın Çankırı merkezinden "külliye'tlü akçe ve es-vab" istedikleri, verilmezse şehri basarız diye haber yolladıkları, bunun üzerine halkın savunmaya hazır oldukları, bunun şeri'ata da uygun düş-tüğü, gerektiğinde civar köy ve kasaba halkının da bunlara yardım et-melerinin yerinde olacağını belirtiyordu⁸. Bu emrin uygulanması ile ilgili bir örnek vermekte yarar görmekteyiz.

1826 yılında Ankara sancağı'nda "Kadı Kıran" ünvanlı bir delil-başı etrafına topladığı eşkiya ile Balâ kasabasını basmıştır. Halk karşı koymuş, çatışmada en az halkın on beygiri telef olmuş, bir kişi ölmüş, birkaç kişi de yaralanmıştı. Ayrıca ikibin kuruş masraf yapılmıştı⁹. Kadı Kıran'la halkın başa çıkamadığını biliyoruz. Uzun yıllar Orta Anadolu'yu kasıp kavuran bu eşkiya hakkında nihayet, görüldüğü yer-de öldürülmesi ya da yakalandığında idam edilmesi için emir çıkmış, ayrıca Asakir-i Hassa'dan Mirliva Namık Paşa komutasında top ve mü-himmatla bir alay süvari ve bir alay da piyadenin İstanbul'dan yola çıkarılması kararlaştırılmıştı. Ancak bunu öğrenen Kadı Kıran, etrafı-na topladığı adamlarının bir kısmını sağa sola dağıttıktan sonra, bulun-duğu Boğazhyan kazasından firar ederek Sivas tarafına geçmiş, ordan da Delikli Taş Derbinden geçerek Erzurum topraklarına girmiştir. Erzurum valisi Es'at Paşanın kendisini izlemesi üzerine Kars'a geçmiş, tutunamıyarak Tiflis'te Rus topraklarına girmiştir. Ancak Rus gene-ralleriyle yapılan temas sonunda Kadı Kıran adamları ile yakalanarak Osmanlı makamlarına teslim edilmişti¹⁰.

II. Mahmut 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra, Anado-lu'ya dağılan Ocak mensupları çoğu yerde delillerle birleşerek, soygun yapmayı sürdürmüşler, araya Osmanlı-Rus ve Osmanlı Yunan savaş-larının girmesi içerde yeterli önlemlerin alınmasını güçleştirmiştir. An-cak Osmanlı Rus harbinin sona ermesiyle (1829) artık kontrolleri müm-kün olmyan kapu halkı menşeli delil'ler resmen ortadan kaldırılmıştır. Böylece uzun yıllardan beri halkın başına belâ olan kapusuz eşkiyanın kaynağı kurutulmuştur¹¹. Girişilen askerî yenilikler sonunda 1834-1836 tarihleri arasında bütün ülkede redif askerî teşkilâtı kurulmuş,

8 Ankara Şr. Sc. 223, belge 107.

9 Ankara Şr. Sc. 224, belge 203.

10 Takvim-i vekayı, defa 70.

11 Lütü, Tarih-i Lütü, C. II, s. 191-193. Ve Takvim-i vekayı, defa 73.

böylece vali, mutasarrıf ve mütesellimlerin kapılarında asker beslemelerine gerek kalmamıştır. Ancak, Tanzimat'ın ilânına kadar kapı halından gelme kimselerle asker kaçaklarının sebep oldukları olaylar eskisine oranla azalmakla beraber devam etmiştir.

Tanzimat'ın ilânı sıralarında Anadolu'da iç güvenliği sık sık bozan bir grup daha vardır. Bunlar göçebe aşiretlerdir. Tanzimat öncesine özgü bir durum olmamakla beraber, konumuz gereği bunları da ele almak gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulduğu dönemin öncelerine uzanan geçmişleri bulunan Anadoludaki göçebe aşiretler, Cumhuriyetin ilânına kadar giderek azalmakla birlikte yaşamlarını sürdürmüşler, günümüze bile tek tük de olsa erişebilmişlerdir. Bunların ortaya çıkardıkları sorunlar asırlar boyu niteliklerini korumuş, ancak genel iç güvenliğinin korunamadığı dönemlerde yerleşik halk için tehlikeli durumlar yaratmışlardır. Tanzimat'ın ilânı sıralarında da imparatorlukta çeşitli etkenlerle iç güvenlik iyice bozulduğundan, göçebe aşiretler dilediklerince hareket etmekle ortaya büyük sorunlar çıkarmışlardır. Bunlar sürüleriyle yaylalara çıktıklarında çoğu kez kendilerine resmî güzergâh olarak gösterilmiş yollardan geçme yerine, yerleşik halkın ekin, bağ ve bahçelerinden yahut ekili arazinin yakınlarındaki yollardan gitmeyi yeğ tutmuşlardır. Yayla dönemi bitince yani kışlaqlara döndüklerinde ikinci kez halkın ekin ve ürününe zarar vermekteydiler. Çoğu gözü pek, silâhlı olan aşiret mensupları yalnız halkın ürününe zarar vermekle kalmıyorlar, bazen de göz koydukları kız ve gelinleri zorla kaçırıyorlardı. Örneğin, Karaman valisi Ali Paşa'ya, Ankara ve Çankırı sancakları mutasarrıfı Vezir M. Nurullah ile Kayseri ve Bozok sancakları mutasarrıfı Vezir Osman Paşa'lara ve buralar kadularına Eylül 1824'de gönderilen ferman dan öğrendiğimize göre Şorba kazasındaki yaylaklarına çıkan Ekrad tائفesi, kışlaqlarına dönünceye kadar geçen sürede, tarla ve otlaklarını bunların hayvanlarından korumaya gidenleri dövdükleri gibi, ayrıca bu kaza halkının iki bin'e yakın koyun-keçi ile 350'den fazla beygir ve kısrak, 200 kadar kara sığır ve öküz ile 65'den fazla merkeblerini gasb etmişlerdi. Huzur-ı şer'e (mahkemeye) çağrıldıkları halde gelmedikleri, Taşlı Şeyh köyünden Mehmed adlı kimsenin bakire kızına da zorla tecavüz ettikleri, bazı evleri basıp eşya aldıkları, karşı koymak isteyenleri dövdükleri; yine Şeyh Bızınlı aşireti halkının ise bu yıl içinde geçen seneye oranla on kat daha fazla hayvanı gasbettikleri, iki kişiyi öldür-

dükleri; Murtazaabad Kazasının çeltik ve bostanlarına koyunlarını salıvererek harab eylediklerine dair şikâyetler olduğunu öğreniyoruz. Bölgesi olaylarla ilgili Karıpaazarı ve Çerkeş naiplerinin ilâmlarıyla, halkın dilekçeleri de Padişah'a sunulmuştu. II. Mahmut bütün bu şikâyetler üzerine valilerden zorbaların yakalanarak adalete teslim edilmelerini istemekle yetinmişti¹². Ne var ki uzun bir süre bunları adaletin karşısına çıkararak cezalandırmak mümkün olamamıştır. Gerçi yapılan şikâyetlerde abartılmış hususların olması mümkündür. Ama gerçek şudur ki, bu dönemde Anadolu'da hükümet, güvenliği sağlayacak güçte değildir. Çoğu kez, yöneticilerle eşkıya işbirliği yapmış olduğundan halk bunlarla başa çıkamamıştır. Örneğin, Badıllı aşireti Beyi Osman Bey, etrafına topladığı adamlarla eşkıyalık yaptığı için 1831 yılında Ankara'ya sürülmesi kararlaştırılmışken, bu kişi firar etmiş, yanına aldığı 100 kadar Kürt'le Bozok Sancağı Mütesellimi Seyyid Said'in yanına sığınmıştır. Arada sırada adamlarını etrafa salarak soygunculuğa devam etmiştir. Nihayet Sadrazam kavaslarından İbrahim Ağa mübaşir olarak mütesellim'e gönderilmiş, Osman Bey'in teslim edilerek sürgün yeri olan Ankara'ya yollanması emredilmişti¹³. Emir 1834'de verildiğine göre demek ki mütesellim, üç yıl boyunca sürülmüş birisini yanında barındırmaktan çekinmemiştir.

Güney ve Doğu Anadolu'da bu dönemde iç güvenlik daha da sarsılmış bulunuyordu. Bir çok aşiret, nüfus sayımını yaptırmak istememiş, yenilik hareketlerinden kuşkulanan derebeyler II. Mahmut döneminden itibaren devleti uzun yıllar uğraştırmışlardır. Bu tür isyanlar iç güvenliği bozucu hareketler olmakla birlikte kapsam ve nitelikleri daha değişik olduğu için burada etraflıca ele alınmayacaktır. Ancak şu kadarını belirtelim ki Dersim ve Hani dolaylarında başlayan bu tür bir isyanı (1830-1834) Sivas valisi Reşit Paşa güçlükle bastırdıktan sonra göçebe aşiretlerden bir kısmını mecburî iskân'a tabi tutmuştu¹⁴. Bu Paşa, doğuda irili ufaklı bir çok isyanı bastırdıktan sonra Revandız'da isyan eden Bey'in üzerine yürümüş, onu da yenip dönerken Diyarbakır yakınlarında hastalanarak ölmüştü. Yerine atanan Hafız Paşa da isyancılarla uğraşmış, özellikle Sincar ve Akçadağ taraflarında başkal-

12 Ankara Şr. Sc. 223, belge 1971.

13 Ankara Şr. Sc. 236, belge 31

14 Takvim-i vekayı, defa 123, 124.

dırmış Yezid'leri tenkilde başarılı olduğu için Padişah tarafından taltif edilmişti¹⁵.

Aşiretlerin sebep oldukları olaylar sadece bunlar değildi. Bütününü tek tek anlatmakta yarar görmüyoruz. Verdiğimiz birkaç örnek onların sebep oldukları olayların niteliğini kavramamıza yeter sanırım. Tanzimat mal ve can güvenliğini sağlamayı amaç edindiğinden aşiretler sorununu çözmeye büyük özen göstermiştir. Özellikle göçebe aşiretleri yerleştirme girişimleri 1839'dan başlayarak hızla gelişme göstermiş ve bir çok aşiret toprağa bağlanarak, halkın huzuru kısmen de olsa sağlanmıştır.

Söz konusu ettiğimiz dönem Türkiye'sinde iç güvenliği korumak, vali ve mütesellimlerin görevi idi. Bunlar kendi olanakları ile kapılarında besledikleri 150-200 kişilik kapu halkı vasıtasıyla asayişin korumakla yükümlüydüler. Ancak, daha önce belirttiğimiz gibi vali ve mütesellimlerin adamları güvenliği koruma yerine bozmayı kendilerine iş edinmişlerdi. Nitekim bunu anlıyan II. Mahmut, Delil teşkilâtını ortadan kaldırmak zorunda kalmıştı. 1926'dan sonra merkezi ve daimî ordu kurulunca güvenliği sağlama işi bu kuruluşa devredildi. Büyük ayaklanmaların bastırılmasında nizamî askerler önemli başarılar elde ettiler. Ancak, eşkıyahık, hırsızlık, soygunculuk olaylarının önü bir türlü ahnamadı. Redif askeri teşkilâtı kurulunca da bu askerlere böylesi olayları önleme görevleri verildi. Önemli kavşaklar ve derbentlerde nöbet tutmaya başladılar. Ayrıca şehir merkezlerinde devriye gezdiler. Tanzimat'ın ilânıyla bugünkü jandarma teşkilâtının başlangıcı olan Zabtiye kuvvetleri oluşturuldu. Böylelikle kısmen de olsa iç güvenlik sağlanırdı.

Hükümetin aldığı tedbirlerin yanısıra şehir ve kaza halkı da güvenlikleri için bazı önlemler almışlardır. Özellikle esnaf yigitbaşları, bedesten bekçileri ve mahalle bekçilerinin, korucuların hizmetlerini belirtmek gerekir. Bunların dışında mahalle imamları ve muhtarlar kendi bölgelerinde güvenliği sağlamakla sorumlu tutulmuşlardı. Onlar da eski bir gelenek olan halkı bir birine kefil etme yoluyla bunu başarmaya çalışmışlardır.

Kadı ve naiblerin güvenliği korumak için bu dönem de pek etkileri

15 Takvim-i Vekayi, defa 157. Ayrıca Sivas Müzesi, Sivas Şerhiye Sicilleri, defter no: 19, sayfa 5, 6, 7. de fazla bilgi bulunmaktadır.

olmamakla beraber, bazı şehirlerde Celâli olayları sırasındaki tedbir-
lere benzer önlemler aldıkları da görülmektedir. Ankara Sancağına bağ-
lı Balâ ve Suğla kasabaları halkı kendi güvenliklerini korumak için ara-
larından birisini "Bölükbaşı" seçmişlerdi. Bölükbaşılar yanlarına yine
halktan on nefer sekban, bir alemdar bir de çavuş alıyorlardı. Böylece
ondört kişilik iç güvenliği sağlama timi oluşturulmuş oluyordu. Görev-
leri bağlı oldukları kasabayı eşkıyanın şer'inden korumaktı¹⁶. Bunlara
gördükleri hizmet karşılığında kasaba halkınca bir ücret verildiğini
tevzi defterlerinin tetkiki bize göstermektedir. Ancak şunu önemle
belirtmeliyiz ki Ankara sancağı dışında böylesi bir kuruluşun olup olma-
dığını saptıyamadık. Ayrıca 1826'dan sonra Ankara'da da Bölükbaşıl-
arla ilgili kayıtlara raslamadık.

Osmanlı İmparatorluğunda iç güvenliğin korunması için başvuru-
lan en önemli önlem hiç şüphesiz bir şehirden diğerine veya köylerden
şehirlere göçü önlemek için girişilen çabalardır. Bunun için seyahat
hürriyeti çok sıkı kurallara bağlanarak denetim altında tutulmak isten-
miştir. "Men'-i Mürûr" diye adlandırılan usul söz konusu ettiğimiz dö-
nemde ortaya konmuş değildir. Ancak ne zaman saptandığını kesin
olarak belirleyemediğimiz bu usulün uygulanması hakkında bilgi ver-
mekle yetineceğiz.

Osmanlı İmparatorluğunda kökü 16. yüzyıla kadar uzanan nüfus
hareketleri, özellikle başta İstanbul olmak üzere belli başlı büyük şe-
hirlere kırsal kesimlerden göç etme eylemi Tanzimat'ın ilânı sıralarında
da sürmekteydi. Halkın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntının yanı-
sıra can ve mal güvenliği açısından da daha emin gördükleri şehirlere
yönelmeleri devrin yöneticilerini güç durumda bırakmıştı. II. Mahmut
devrine gelinceye kadar İstanbul'a göçü önlemek için çareler arandı-
ğını, üç-beş yılda bir şehrin her tarafında arama ve yoklamalar yapı-
larak işsiz güçsüzlerin saptanarak geldikleri yerlere gönderildiklerini
biliyoruz¹⁷. Ne var ki aradan çok geçmeden bunların gerisin geri döndük-
leri de anlaşılmaktadır.

III. Selim, yeni bir anlayışla giriştiği ıslahatta önemli başarılar
elde etmeye başladığı sırada Kabakçı Mustafa isyanını bastırmakta

16 Ankara Şer. Sc. 194, belge 80,

17 Bak. Prof. Dr. M. Aktepe; XVII. asrın ilk yarısında İstanbul'un Nüfus Mes'elesine
Dair Bazı Vesikalar, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C. IX, Sayı 13, s. 1-30.

orduyu kullanmak istememesi sonunda anarşiye yenik düşerek hayatından oldu. Bu isyanda rol alanların bir kısmı İstanbul'a çeşitli yollarla gelmiş olan işsizlerdi. Özellikle Osmanlı-Rus, Osmanlı-Fransız savaşlarının ortaya çıkardığı ekonomik bunalım sonunda bu şehre gelenlerin sayısında büyük artış olmuştu. Savaşlar biter bitmez Padişah, bunları gerisin geri geldikleri yerlere göndermek üzere harekete geçmişti. Esnafın ve iş yerlerinin denetimi yapılarak işsizler saptanmış, şehrin yiyecek sorununu çözümlmek için bazı önlemler alınmıştı. Ancak belirttiğimiz gibi sözü edilen isyanla herşey altüst olmuş, iç güvenlik yeniden iyice çıkmaza girmişti. IV. Mustafa'dan sonra yönetimi eline alan II. Mahmut'u bekliyen sorunlar çoktu. Bunların başında güvenliğin sağlanması geliyordu. Yeniçeri Ocağı var oldukça bu alanda önlemler almak güçtü. II. Mahmut 1826 ya kadar çevre edinme ve olup bitenleri anlamak için bekledi. Ocağı kaldırdıktan sonra önemli yenilik hareketlerine girişti.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Anadolu ve Rumeli'de bulunan veya memleketlerine gönderilmiş olan ocak mensuplarının tekrar İstanbul'a dönmelerini önlemek önem kazanmıştır. Bu nedenle II. Mahmut, daha 17. yüzyılda uygulanmaya konulan bir usulü kurallaştırarak bir yerden başka bir yere gitmeyi izne bağlamıştır. Ocak kaldırdıktan hemen sonra Rumeli ve Anadolu'da görevli yöneticilerle kadı ve diğer görevlilere gönderdiği emirlerle, yeniçeri eşkiyasının din ve devlete ihanet, Allahın Kitabına muhalefât ettikleri için ocaklarının söndürüldüğü, gerekli cezaların verildiği açıklanıyordu. Bu arada eskiden beri uygulanmakta olan, fakat bir süreden beri uyulmayan "yoklama" işine yeniden girişildiği, ne yaptıkları belli olmayan Etrak ve Ekrad taifeleri ile hamal, manav, tellak gibi bir kısım ihtiyaç fazlası esnafın yedine mürûr tezkeresi verilerek İstanbul'dan çıkarıldıkları bildiriliyordu. Ferman'a göre İstanbul'da kolaylıkla akçe kazanmaya başlamış olduklarından vilâyetlerinde ikamet ve diğerleri gibi ziraatle uğraşmak istemiyecekler, çok geçmeden "asılsız birer maslahat peydâsiyle memleketlerinden tezkere alarak üçer beşer yine Der-i saadete gelmeye..." başlayacaklardı. Bunu önlemek için öncekinden daha fazla dikkat edilerek "o misillü çift ve çubuk kaçkını birtakım Etrak ve Ekrad ve sair başı boş" kimselerin İstanbul'a gitmelerine izin verilmemesi isteniyordu¹⁸.

Diğer bir ferman da Yeniçerilerden olup, vilâyetlerde bulunanlardan kendi hallerinde olmyanlarından İstanbul'a gelmek isteyenler olursa bunlara asla "Mürûr Tezkeresi" verilmemesi emr edildiğinden, vali ve mutasarrıflar da buyrultularla kadı ve ilgilileri uyarılmışlardı¹⁹. Bir taraftan izin vermemek yolu ile İstanbul'a akın önlenmek istenirken, öte yanda da 1826'da İhtisab Nezareti kurulmuş şehrin güvenliği büyük ölçüde bu nezarete bırakılmıştı. İhtisab Nezareti Nizamnamesine men'-i mürûr ile ilgili hükümler konulmuştu. Buna göre, İstanbul'a Anadolu ve Rumeli'den gelecek olanlar ya işlerini görmek veya bir iş bulup çalışmak için varacaklarından, iş arayacakları engellemek üzere, öncelikle İstanbul, Üsküdar, Galata ve Boğaziçi iskelelerinde ne kadar hamal ve kayıkçı varsa tesbit edilerek kefil'e bağlanacaklardır. Bütün işyerlerinde çalışanların kimliklerini gösterir defterler düzenlenecek, yeniden hiç kimse işe alınmayacaktır. Bu defterler İhtisab Ağa'sına teslim edilecek, kayıtlarda görülenden daha fazla işçi çalıştıranlar hakkında gerekli işlem derhal yapılacaktır ".....men'-i mürûr maddesine kemâliyle itina ve dikkat ve bir kimesnenin Der-i saadet'e gelmesi iktizâ eyledikte mahallinden alacağı mürûr tezkeresinde maslahat veyahut ticaret veyahut asker yazılmak zımında velhasıl ne için geldiği beyan ve terkim ve iktiza edenlere şediden tenbih olunarak Rumeli'den gelenlerin tezkerelerine bakmak üzere Bostancıbaşı köprüsünde çend nefer ile İhtisab Ağa'sının müstakim ve mu'temed birer adamı ikâme olunup...." gelenlerin tezkerelerini kontrol ettikten sonra üzerine "ihtisab'a" diye kayıt koyacaklar, ayrıca Tavukçu yolundan gelip giden ne idiği belirsiz bazı kimseleri kontrol için de İhtisab Ağa'sının bir adamı da Yarımburgaz'da olan derbentçilerin yanında bulunacaktır.

Kontrolden geçip şehre girenler, doğruca Çardak'da ki İhtisab Ağası konağına varıp elinde bulunan tezkereyi gösterecektir. Tezkereler burda bulundurulan deftere kaydedildikten sonra giriş kapılarında bulunan görevlilerin haftada bir gönderdikleri defterlerle karşılaştırılacak, böylece gizlice şehre girilmesi önlenecektir²⁰.

İstanbul için alınan bu tedbirler de yeterli olamamıştı. Şehre çeşitli yollarla insan akını devam etmişti. Sorunun ekonomik ve sosyal yönlerini bilmeden, cezalandırma ve denetleme yöntemleriyle başarı

¹⁹ Sivas Şr. Sc. defter 14, sayfa 109.

²⁰ (Ergin), Osman Nuri; Mecelle-i Umur-ı Belediye, I, s. 341-342'de bu nizamname yayınlanmıştır.

elde edilmeyeceğini devrin yöneticileri anhyamamışlar ya da temelden çözüm yoluna gitme zor olduğundan böyle davranmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat'ın ilanı sıralarında vatandaşların yurt içinde seyahat edebilmeleri için almak zorunda buldukları izin belgesine "mürûr tezkeresi" deniliyordu. Bu belge 1831 yılına kadar kaza ve kasabalarda kadı ve naibler tarafından verilirdi. Başka bir şehre gitmek isteyen, öncelikle mahallesi imamından, nereye ne amaçla gittiğini gösterir bir "pusula" alıyordu. Kadıya gidip bunu gösterdikten ve bir ücret ödedikten sonra ondan "mürûr tezkeresi" alıyordu. Ancak 10-15 akçe karşılığında ilgililerin tezkere verilmemesi gerekenlere de belgeyi vermeleri sonucu yeni bazı önlemler alınmıştır²¹.

1830 genel nüfus sayımından sonra sancak merkezlerinde defter nazırlıkları ve bunlara bağlı olarak kasabalarda da "mukayyid"lik örgütü oluşturuldu²². Yolsuzlukları önlemek amacı ile mürûr tezkeresi verme yetkisi 1831 yılından başlanarak defter nazırlarına verildi. Yeni düzenlemeye göre, tezkere almak isteyen yine mahallesi imamından (muhtarlık örgütü oluşturulunca muhtardan) ya da varsa mukayyidinden pusula alacak, bununla kadıya gidip i'lâm istiyecek ve nihayet ilâmla pusulayı defter nazırına götürüp bu işe ayrılan deftere geçirttikten sonra mürur tezkeresini alabilecekti. Bu belgede, alanın nereye, niçin gittiği, kimde kaç gün kalacağı, açıkça belirtiliyordu. Ayrıca vaktinde döneceklerine dair bir de kefil göstermek zorunluğu bulunuyordu. Mürûr tezkeresine alanın adları, varsa ünvanları ve babalarının isimleri yazılıyor, başkalarının kullanmamaları için de eşkâlleri belirtiliyordu. (Uzun boylu, bryıklı, kara gözlü vb. gibi).

21 Men'i mürur'un sağlanması için kadı ve yöneticilere merkezden sık sık emirler gönderilmiştir. Yol izni verilirken rüşvet alınmaması her defasında hatırlatılmış olmasına rağmen, şer'iye sicillerinde yapılan yolsuzluklarla ilgili sayısız belge bulunmaktadır. Ayrıca ilgilileri tehdit ederek tezkere alanlara da raslanmaktadır (Bkn. Bursa Arkeoloji Müzesi Bursa Şr. Sc. Defter 312, s. 3).

22 Bilindiği gibi Osmanlı-Rus savaşının bitiminden sonra II. Mahmut, 1830-1834 yılları arasında bütün imparatorlukta genel bir nüfus sayımı yaptırmıştı. Sayım sonuçlarının değerlendirilmesi ve nüfus işlerinin yürütülmesi amacı ile İstanbul'da Ceride Nezareti kurulmuş, sancak merkezlerinde ise bugünkü nüfus müdürlüklerine benzer "Defter Nazırlığı" örgütü oluşturulmuştu. Şehrin büyüklüğüne göre bir nazır ve birkaç kâtipten oluşan bu dairede görev alanlara maaş ödeniyordu. Küçük kasabalarda ise mukayyidler bulundurulmaktaydı. Fazla bilgi için şimdilik bkz. "Tanzimat'a Girenken Türkiye'de Şehir İdaresi, Ankara 1972, s. 87-94. (Basılmamış doktora tezimi) DTCF Yazma Eserler Kütüphanesi No. 151.

Bu usul Tanzimat'ın ilânından sonra da uzun yıllar yürürlükte kalmıştır. Ancak alınan tedbirlere rağmen, yol güvenliği sağlanamamış, çeşitli hilelerle tezkereli veya tezkeresiz pek çok kimse büyük şehirlere akın etmiştir. Özellikle iş aramak, askerlikten ve vergilerden kaçmak amacıyla İstanbul'a insan göçü devam etmiştir.

İç güvenliğin korunması amacı ile şehir ve kasabalarda baş vurulan bir diğer yol da mahalle halkının birbirlerine kefil edilmeleri idi. Bütün mahalleye de imamla muhtar kefil oluyor, muhtarlara ise imamlar kefil ediliyordu. Böylelikle mahallede hırsızlık ve benzeri güven bozucu eylemlerin önü alınmak isteniliyordu. Suç işlenip te suçlu bulunmazsa o mahalle halkı bütünüyle sorumlu tutuluyordu. Bu usul de Tanzimatın ilânından çok öncelerine kadar uzanmaktadır. Her mahallede birbirlerine kefil olanları gösterir defterler sancak veya eyalet sorumlusuna veriliyordu. Örneğin Kayseri ve Bozok sancakları mutasarrıfı Osman Paşa'nın isteği üzerine Kayseri'de halk anlatıldığı şekilde kefile bağlandıktan sonra tanzim edilen defterin bir sureti mutasarrıfa gönderilmişti²³. Diğer tarafta şehirlere ticaret veya iş takibi için gelenler, kaldıkları süre için kendilerine halktan bir kefil bulmak zorunda idiler. Hanlarda kalanlara, hancılar, hancılık yapanlara da "Hancılar Kethüdası" kefil edilmekte idi. Buralarda kalanların isimleri düzenli şekilde deftere geçiriliyor, Defter Nazırı istediğinde kendisine gerekli bilgiler veriliyordu. Böylece istendiği an şehrin bütün hanlarında kimlerin kaldıklarını saptama olanağı bulunmuştu. Hanlardan ayrılanlar isimlerini sildirdiklerine dair kaldıkları yerin görevlisinden "pusula" aldıktan sonra Hancılar kethüdasına gidip pusulalarını imzalatıyorlar, daha sonra Defter Nazırına gidip defterden de sildirip mürûr tezkerelerini alabiliyorlardı.

Hanlar dışında, kahvehane, dükkan ve diğer iş yerlerinde geceleri yatıp kalkanlar (çırak ve işçiler) için de aynı kurallar uygulanmaktaydı. Bunlara esnaf kethüdaaları kefil edildiği gibi isimleri de defterlere yazılı idi. Aralarına dışardan birisinin karışması böylelikle önleniyordu.

Büyük şehir merkezlerinde medrese öğrencileri için de benzeri önlemler alınmaktaydı. Medresede öğrenimini sürdürenler izinli ayrılacakları zaman müderrisleri kendilerine kefil edildikten sonra mürûr tezkeresi alabiliyorlardı. Yeniden kaydolacak öğrenci, öncelikle kendi-

23 Ankara Etnoğrafya Müzesi, Kayseri Şr. Sc. defter 193, sayfa 169.

sine şehirli güvenilir bir kefil bulmak zorundaydı. Bundan sonra ka-
dıya başvurup ismini medrese defterine yazdırıp kaydolması, sonra
Defter Nazırına gidip ayrıca işlem yaptırması zorunluydu²⁴.

Şehirlerde güvenliğin korunması için başvuru olan bir yöntem de
halktan silâh toplanması idi. Özellikle müslüman olmayanlar için sık
sık baş vurulan bu işlem, 1822'de Ankara'da Rum ve Ermenilere uygu-
lanmıştı. Toplanan silâhlar sayılıp tasnif edildikten sonra kadı ve hazır
bulunanların huzurunda deftere geçiriliyor, sonra kale dizdarına teslim
ediliyordu. Ağustos 1822'de Ankara Ermeni ve Rumlarından toplam,
177 adet tabanca, 146 adet tüfek, 104 bıçak ve kılıç toplanmıştı²⁵. Bu
silâhlar hakkında ayrıca mütesellime de bilgi verilmişti.

Tanzimat'ın ilânı sıralarında Osmanlı İmparatorluğu, ekono-
mik, sosyal ve kültürel alanlarda çağ dışı kalmıştı. Ordu yeni bir
anlayışla çağdaş biçimde örgütlenmek istenmiş ancak kısa sürede ger-
çek anlamda modern bir kuruluş haline getirilememişti. Çok geniş top-
rakları elinde bulunduran İmparatorluk, yol ve benzeri ulaşım güçlük-
lerinin yanısıra, bölgesel derebey güçlerin takındıkları tavırdan ötürü
merkezî bir yönetimden de yoksundu. II. Mahmud'un bütün çabalarına
karşın, güçlü ordu teşkilâtının gerçekleştirilmemiş olmasının yanısıra
Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ve elde ettiği başarılar, Anado-
lu'da hükümetin varlığını adeta silmişti.

Böyle bir ortamda bütün güçlüklerle rağmen, iç güvenliğin sağlan-
ması için bazı çarelere başvurulmuştur. Bunlardan en önemlisi, kapı
halkı örgütünün kaldırılması, aşiretleri iskân teşebbüsü ve men'i mü-
rûr usulünün uygulanmasıdır. Ancak bütün iyi niyetler olumlu sonuç
vermemiş; Tanzimat yönetimi bilinenlere yeni önlemler eklemekle bir-
likte ülkede uzun süre iç güvenliği sağlayamamıştır.

24 Konya Mevlâna Müzesi, Konya Şr. Sc. defter 73, sayfa 220-221.

25 Ankara Şr. Sc. 215, belge 206.